

Den bitterljuva visionen

– några tankar kring nostalgi och Peter Pan-syndrom
i film och tv

Stefan Tidlund, D-student i filmvetenskap

Ungdomskulturen framställs ofta som en samtida företeelse. Att leva i nuet och förändra sin värld är grundstommar i tonårsrevolten. Men om man tittar på dagens filmer och tv-serier som behandlar ungdomsproblematik är det ofta ett bakåtblickande perspektiv vi tar del av.

Ungdomsfilmerna är ett genrekomplex med en inneboende paradox. Eftersom film i regel produceras av vuxna och ungdomsfilmens huvudsakliga målgrupp är barn och ungdomar bör det ofta uppstå en konflikt i mötet mellan avsändare och mottagare. Detta ger upphov till en intressant fråga: Vems ungdom är det egentligen vi tar del av i dagens ungdomsskildringar på film och i tv?

I tv-serien *Dawson's Creek* (1998–2003) möter vi filmintresserade Dawson som tillsammans med sina vänner i den lilla kuststaden Capeside försöker att komma underfund med problematiken kring att bli vuxen. Ett avsnitt börjar med att Dawson diskuterar med sin tjejkompis Joey huruvida han borde iscensätta den första kyssen med sin flickvän som om det vore en film. Dawson använder en sekvens ur filmen *Härifrån till evigheten* (*From Here to Eternity*, 1954) för att driva fram sin ståndpunkt. Om man bara använder rätt belysning och rätt musik på stereon kan man skapa sin egen Hollywoodromans. Joey protesterar.

Joey: Du kan inte iscensätta en kyss!

Dawson: Visst kan man det!

Joey: Det är inte verklighet! Filmerna är falska bilder som inte existerar utanför Hollywood [...] Romantik kommer inte med ett John Williams-soundtrack...

Dawson (pekar på en bandspelare): Det kallas för en stereo.

Joey: ...och det kommer inte med en solnedgång eller stjärnklar natt heller!

[...]

Dawson: Joey, du din avtrubbade, cyniska, bittra... sak.

Joey: Du brukade vara cynisk och bitter också. Du var mycket mer intressant då.

Dawson: Men nu väljer jag magi!

Joey: Det här Peter Pan-fantasi-film-landet du lever i? Det kommer att bli din undergång.

Dawson: Det enda du behöver är att tro!

Joey: Klappa hårt Dawson, du kanske är Tingelings sista hopp.

Dawson's Creek är först och främst symptomatisk för sin tid, som en i raden av ungdomsorienterade filmer och tv-serier som på ett medvetet vis blottlägger klyftan mellan fiktion och verklighet. Ovanstående dialog ekar av ett metaperspektiv som är vanligt förekommande idag, där vi tittar på en tv-serie som kommenterar tonårsupplevelsen snarare än speglar den. Samtidigt är den bitterljuvt tillbakablickande. Dawsons försök att skapa en magisk första kyss slutar inte riktigt som han tänkt sig, men ett av seriens huvudteman är just att blicka bakåt i (film)historien för att hitta sig själv.

Mediebilder är aldrig objektiva. Det borde stå bortom allt rimligt tvivel. Film och tv-serier har olika perspektiv beroende på vem som gör dem. Att en amerikansk skildring av kriget i Irak är vinklad utifrån ett västerländskt synsätt är inget vi ifrågasätter. Men att en film om ungdomar som är producerad av vuxna har en "vuxen" vinkel är inte lika självklart. Skillnaden är naturligtvis att alla kan identifiera sig med att vara ung. Alla har vi varit tonåringar och har därför ett förhållande till denna period i livet. Även de regissörer och manusförfattare som står bakom dagens medieutbud.

Samma film eller tv-serie tolkas dessutom olika beroende på vem som ser den. När en femtonåring följer *Dawson's Creek* kan det anses vara ett uttryck av samtida ungdomskultur. Ifall en akademiker med trettioårskris tittar på samma serie med stor fascination, kan det avfärdas som "nostalgi".

När blir ungdomsuttryck nostalgi? Och hur ser denna nostalgi ut? För att svara på dessa frågor tänkte jag här presentera två begrepp som inte har fått så stor spridning i filmforskningen ännu, men som känns mer än relevanta i sammanhanget: *Den nostalgiska blicken* och *Peter Pan-syndromet*.

Den nostalgiska blicken

Begreppet nostalgi kommer från antik grekiska. Grundbetydelsen i ordet är hemlängtan. Idag har dock en betydelseglidning skett och ordet används ofta för att beskriva en längtan tillbaka till en mer oskuldsfull och enkel tid i livet, framförallt barndomen och ungdomsåren.

Nostalgifilm är idag ett ganska väl vedertaget begrepp bland filmintresserade. Ofta används det i lätt nedvärderande sammanhang. Att film är en ”enkel nostalgitripp” ses ofta som synonymt med att den är en förutsägbar och sentimental bagatell.

Filmer som *Sista natten med gänget* (*American Graffiti*, 1973), *Grease* (1978) och *Stand by me* (1986) är exempel på denna typ av film, där ett bitterljuvt nostalgiskt återblickande utgör själva ramen för berättelsen. Dessa filmer har gemensamt att de utspelar sig i en klart definierad dåtid. Samtidigt är de konflikter som presenteras i filmerna tidlösa. Identitetssökande, vänskap och tonårsromantik har länge varit centrala teman i ungdomsfilmerna vare sig de utspelar sig då eller nu.

I *Sista natten med gänget* ska några av filmens rollfigurer in i armén efter skolvslutningen. När filmen kom 1973 var Vietnamkriget fortfarande ett faktum vilket rörde vid en känslig nerv hos publiken, trots att filmen utspelade sig i början av sextioalet, då USA:s inblandning i kriget ännu inte hade fått några djupgående konsekvenser i det amerikanska samhället. Genom att förlägga handlingen i det förflutna kan man således belysa samtiden på ett lite annorlunda vis.

En film kan dock ha ett nostalgiskt perspektiv utan att den dramatiska strukturen är återblickande. Det är detta som man skulle kunna kalla för ”den nostalgiska blicken”. Med detta menas alltså ett filmberättande, där regissörens, och därmed också kamerans, återblickande är avgörande för hur det vi ser ska uppfattas.

För att tydliggöra ytterligare: *Dawson's Creek* är på ytan en klassisk mognadsberättelse med hjärtekrossande, identitetssökande och tonårsängest. Serien har dock en rad mer eller mindre djupa nivåer som ger hela berättelsen en nostalgisk dimension.

Seriens skapare Kevin Williamson har sagt att han gjorde serien med sin egen tonårsperiod i bakhuvudet. Han verkar dock inte nöja sig med detta utan blottlägger stundtals relationen mellan sitt egna vuxna perspek-

tiv och den tilltänkta tonårsmålgruppens referensramar. Resultatet blir en bitterljuv vision av en samtida ungdomsupplevelse som har sina rötter i Williamsons tillbakablickande på sin egen ungdom. Detta märks på en rad olika vis. Det tydligaste sättet är dialogen i serien. Ungdomarna talar som om de vore betydligt äldre och visare. På så vis kan de analysera sin egen tonårstillvaro med vuxna insikter och begrepp på ett ytterst självmedvetet vis. Samtidigt finns det tydliga drag i seriens berättande som pekar åt det förflutna. Att minnas sin barndom och gamla vänskapsband är huvudteman.

Nostalgin lyser också igenom i den visuella formgivningen. Småstadsmiljöer i solnedgång och sjövyer i motljus bildar ofta ram för händelserna. Titelsekvensen liknar dessutom en hemvideofilm som också signalerar en nostalgisk känsla.

De populärkulturella referenser serien dryper av har också oftast ursprung en bit tillbaka i tiden. John Hughes ungdomsfilmerna från 80-talet, *E.T. – The Extra-Terrestrial* (1982), 70-talsbandet Grateful Dead, tv-serien *Beverly Hills 90210* (1991–99) och skräckfilmen *Hotet från Svarta lagunen* (*Creature from the Black Lagoon*, 1954) är bara ett axplock. Dessa populärkulturreferenser i kombination med blottläggandet av fiktionsramarna skapar en ganska avancerad problematik kring fiktion, verklighet och nostalgi. Serien har på så vis det ena benet i en nostalgiskt återblickande och det andra i en modern och självmedveten ungdomskultur.

Liknande nostalgiska blickar återfinns i en rad ungdomsfilmerna och -serier från senare år om än inte lika konsekvent genomfört som i *Dawson's Creek*. I *Clueless* (1995) möter vi exempelvis Cher och Dionne, båda döpta efter stora rocksångerskor från föräldrarnas ungdom. Förutom att filmen är baserad på boken *Emma* av Jane Austen förekommer det också referenser till familjen Flinta (tecknad tv-serie från 60-talet), ”the Rat Pack” (festgång i 60-talets Las Vegas) och musikalfilmen *Gigi – ett lättfärdigt stycke* (*Gigi*, 1958). I tv-serien *Smallville* (2002) har man flyttat seriefiguren Stålmannen från sina storhetstid i femtiotalet till en samtida småstad för att skildra hans ungdomstid innan han blev superhjälte. I *13 snart 30* (*13 going on 30*, 2004) förflyttas en trettonårig tjej från sitt åttiotal till sin egen tillvaro sjutton år senare, och tvingas att anpassa sig till ett jobbigt vuxenliv samt hantera en populärkultur som genomsyras av 80-talsnostalgi.

Gemensamt för dessa exempel och en rad andra filmer och tv-serier är alltså ett förhållande till det förflutna som dagens ungdomar kan förstå, men ändå endast har ett indirekt förhållande till. Samtidigt ”tvingas” tonåringar in i denna nostalgiska blick, mer eller mindre omedvetet, utan att för den sakens skull bli distanserad av den.

Den nostalgiska blicken möjliggör alltså på detta vis en viss identifikation över generationsgränserna.

Peter Pan-syndromet

En mytologisk figur som ligger nära till hands när man talar om nostalgi är Peter Pan. Pojken (eller flickan) som vägrar bli vuxen är ett tema som återkommer i den nostalgiska ungdomsfilmerna. Peter Pan-myten kan förekomma både som explicit tema i ungdomsfilmer, exempelvis som vampyrfantasi i *The Lost Boys* (1987), eller som en mer diffus metafor. Mottot ”live fast, die young” har exempelvis en klar botten i en romantisk myt om ungdomstiden som den viktigaste perioden i livet. Samtidigt kan hela ungdomsfilmens genre ses som en representant för ungdomsmyten eftersom vi sällan får se de ungdomar som skildras växa upp.

Dawson blir ju anklagad för att leva i ett ”Peter Pan-fantasi-film-land” i dialogen ovan. Peter Pan-myten är ett återkommande tema i serien då Dawson upprepade gånger påpekar att han måste växa upp ur sitt ”Peter Pan-syndrom” för att gå vidare i livet. Han jämför sig också med sin hjälte Steven Spielberg, som var ”tvungen” att göra sin Peter Pan-film, *Hook* (1992), innan han kunde växa upp och göra mer seriösa filmer som *Schindlers list* (1993) och *Amistad* (1997).

Begreppet Peter Pan-syndrom har sina rötter i psykologin där det används för att förklara tillstånd där vuxna män återgår till ett barnstadium och börjar leka med modelltåg och liknande. Applicerar man det på nostalgifilmen hittar man en rad intressanta frågeställningar.

I den tyska filmen *What to do in case of fire* (*Was tun, wenn's brennt?* 2001) möter vi ett gäng anarkister i slutet av åttiotalet som placerar en brandbomb i en borgerlig villa i Västberlin. Bomben visar sig vara en blindgångare och faller snart i glömska. Först femton år senare detonerar den vilket orsakar en rad dilemman hos de nu vuxna före detta anarkisterna som nu har stadiga jobb och familj. Tim och Hotte är de enda i gruppen som har

hållit fast vid sina vänsterradikala åsikter. De framstår därmed som bitterljuva Peter Pan-figurer som bevarar sina ungdomsideal trots att världen runtomkring dem har förändrats. Gänget drabbas mer eller mindre av ett kollektivt Peter Pan-syndrom, när de inser att vuxenlivets krav inte motsvarar de ideal de kämpat för i sin ungdom. Istället för att bekänna dådet och riskera fängelse återuppstår radikala drag hos samtliga, då de tvingas göra upp med sitt förflutna och dölja brottet.

Det intressanta här är att skildringen av ett bitterljuvt förflutet kontra en grå nutidsvardag skapar en längtan till något mer rent och oförstört. Destruktiva men ärliga ideal prioriteras framför vuxenanpassningen till ett förljuget samhälle.

I en scen ser vi gruppen tillverka en ny brandbomb. Punkmusiken och droganvändandet i sekvensen hade i en annan kontext kanske signalerat ungdomsrevolt, men här uppstår det en bitterljuv ton som förstärks av ett romantiserat bildspråk med tillbakablickande hemfilmer från anarkist-åren.

Vad vi ser i *What to do in case of fire* och andra bilder av tonårsrevolt, kan ofta på detta vis ses som ett audiovisuellt Peter Pan-syndrom.

Ungdomsvision eller nostalgi?

Visionen blir i fallet ungdomsfilm och tv alltså en slags vision i backspejeln. Som vuxna ser vi en svunnen era filtrerad genom en nostalgisk blick. Ungdomar ser en samtid belyst genom ett återblickande perspektiv, antingen genom explicita tillbakablickar eller implicita antydningar.

I Sverige har vi under de senaste åren matats med intressanta ungdomskildringar. *Fucking Åmål* (1998), *Jalla Jalla* (2001) och *Hip Hip Hora* (2004) är alla filmer som utspelas i ett tydligt nu, utan synliga nostalgiska filter eller bakåtblickande perspektiv. Intressant i sammanhanget är att se hur den emottogs med öppna armar, både från en vuxen kritikerkår och en ungdomlig publik. Men hur uppfattade egentligen 15-åringar småstadstristessens Åmål? Som realistisk spegel av tonårstillvaron eller som en vuxen mans tolkning av det samma?

Att en av förra årets mest populära filmer i Sverige, speciellt bland ungdomar, var filmatiseringen av Jan Gillous *Ondskan* (2003) känns kanske talande i frågan. En tillbakablick till författarens jobbiga ungdomsår med

en James Dean-lik Andreas Wilson i huvudrollen som spegel av mobbing och utanförskap. Dagens ungdomar verkar alltså inte ha något problem med att identifiera sig över generationsklyftan, vare sig det sker i en samtidskildring av utanförskap i Åmål eller i en tillbakablickande bild av mobbing och pennalism i 1960-talets privatskolor.

Frågan kvarstår dock. Vems ungdom är det vi tar del av? Framåtblickande ungdomsvision eller bakåtsträvande nostalgi? Förmodligen båda samtidigt.